

Renata Kucharzyk 
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków
renata.kucharzyk@ijp.pan.pl

INTENSIWA TYPU *OROBIĆ SIĘ* W GWARZE JEDNEJ WSI MAŁOPOLSKIEJ¹

Słowa kluczowe: słowotwórstwo, derywacja werbalna, intensiwa, gwara
Keywords: word formation, verbal derivation, intensives, dialect

Derywacja czasownikowa to jedno z ciekawszych zagadnień słowotwórstwa polszczyzny ogólnej, a jednocześnie jedno z trudniejszych do opisania ze względu na wieloznaczność i wielofunkcyjność formantów, rozmyte kategorie i klasy, dużą nie-regularność typów słowotwórczych. Jest to też problematyka słabiej zbadana niż słowotwórstwo innych części mowy, zwłaszcza rzeczownika i przymiotnika. Podobnie jak w języku ogólnym badawcze deficyty widoczne są w zakresie gwarowej derywacji werbalnej. Wprawdzie dialektologia stosunkowo niedawno wzbogaciła się o nowe monografie poświęcone słowotwórstwu czasownika (Fadecka 2010; Ejsmunt-Wieczorek 2011), ale temat wciąż nie jest dostatecznie opracowany.

Gwary w stosunku do polszczyzny ogólnej w pewnej mierze charakteryzują się odmiennym sposobem tworzenia derywatów werbalnych. Na to zjawisko

¹ Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań dotyczących intensiwów typu *orobić się* w potocznej polszczyźnie regionalnej (Kucharzyk 2016, 2022). Drugi z wymienionych artykułów w całości poświęcony jest temu zagadnieniu. Przeprowadzona w nim analiza, oparta głównie na materiale z forów internetowych, ale też z prasy lokalnej, pokazuje proces wzbogacania polszczyzny potocznej o model słowotwórczy mający swą genezę w terytorialnych odmianach języka. Ponieważ w literaturze przedmiotu nie ma zbyt wielu informacji na temat funkcjonowania w gwarach interesującego nas typu słowotwórczego, a niekiedy pojawiają się opinie o rzadkim występowaniu tych struktur, należało tę lukę wypełnić i pokazać rzeczywistą produktywność typu słowotwórczego w gwarach małopolskich.

wskazywał Władysław Cyran (1977: 110) w monografii poświęconej tendencjom słowotwórczym w gwarach polskich. Współczesne badania dialektologów potwierdziły jego obserwacje. Izabela Ejsmunt-Wieczorek stwierdza:

Interpretacja korpusu danych dotyczących derywatów czasownikowych funkcjonujących w polskich gwarach i zestawienie ich z polszczyzną ogólną prowadzi do konkluzji, że werbalne słowotwórstwo gwarowe kryje w sobie wiele rozbieżności względem języka ogólnonarodowego i nie zawsze operuje tymi samymi wzorcami co polszczyzna ogólna (Ejsmunt-Wieczorek 2010: 68).

Trzeba te różnice uchwycić i opisać, póki istnieje możliwość pozyskania materiału od użytkowników gwary. Pozwoli to nie tylko poznać specyfikę werbalnego słowotwórstwa gwarowego, lecz także w szerszym kontekście spojrzeć na potencjał derywacyjny polszczyzny. Niektóre gwarowe modele derywacyjne przekraczają bowiem granice prymarnego kodu i są wykorzystywane w potocznej odmianie języka polskiego.

W artykule zostaną omówione derywaty czasownikowe z prefiksem *o-* wyrażające intensywność akcji, np. *ochodzić się* ‘nachodzić się’, *orobić się* ‘napracować się’, *oszukać się* ‘naszukać się’, które stanowią w gwarach małopolskich typ derywacyjny o znacznej produktywności². Materiał będący podstawą analizy został zebrany w miejscowości Rzepiennik Strzyżewski, niewielkiej wsi w powiecie tarnowskim. Gwara tej miejscowości należy do dialektu małopolskiego, w myśl koncepcji Kazimierza Nitscha (1968) do jego części – do gwar Małopolski południowej nizinnej. Natomiast Stanisław Urbańczyk (1953) gwary tego obszaru zalicza do gwar Pogórza Wschodniego. Badania terenowe prowadzone były w latach 2012–2021. Zgromadzono 266 intensiwów należących do typu prefiksally-postfiksally (np. *ochodzić się*, *orobić się*) oraz 10 formacji należących do typu prefiksally (np. *ośmiać się*). Omawiane derywaty pozyskano w trakcie rozmów prowadzonych w sytuacji nieoficjalnej z przedstawicielami wszystkich grup wiekowych.

Wyrażanie intensywności działania w gwarach ma swoją specyfikę. W języku ogólnym w tej funkcji bardzo często występują derywaty czasownikowe z prefiksem *na-* (Wilczewska 1966: 122; Śmiech 1977). W gwarach, obok również częstego *na-*, do tworzenia intensiwów wykorzystuje się także inne przedrostki, np. *prze-* (*przemorzyć się* ‘zamorzyć się głodem’), *u-* (*uwojować się* ‘natrudzić się’), *o-* (*omordować się* ‘zmęczyć się’) (Ejsmunt-Wieczorek 2010: 62).

2 Na określenie omawianych derywatów czasownikowych posługuję się najczęściej wyrażeniem *intensiwa z prefiksem o-*, pomimo że w większości należą one do typu prefiksally-postfiksally (o czym mowa w dalszej części artykułu). Jest to spowodowane tym, że oprócz derywatów z formantem złożonym (*o-* + *się*) w analizowanym materiale znajdują się czasowniki utworzone przez dodanie tylko prefiksu (np. *obać się*). Te dwa różne typy słowotwórcze należą do tej samej kategorii znaczeniowej i pełnią taką samą funkcję w tekście, zasadne wydaje się więc omawianie ich łącznie. Używam sformułowania, w którym mieszczą się czasowniki z obu grup, mając pełną świadomość, że jest to pewne uproszczenie.

Interesujące nas tu intensiwa z prefiksem *o-* nie są całkowicie nieznane polszczyźnie ogólnej, ale pojawiają się dość rzadko. O ich występowaniu informuje SJPD w hasle poświęconym przedrostkom *o-*, *ob(e)-*, które w połączeniu z zaimkiem *się* tworzą czasowniki oznaczające:

doprowadzenie danej czynności do kresu jej możliwości, intensywności, do nadmiaru (zwykle w stosunku do jej podmiotu), np.: *obkupić się*, *obłować się*, *ochlać się*, *oczytać się*, *oćpać się*, *opić się*, *o(b)słuchać się*, *ożłopać się*, *o(be)żreć się* (SJPD V: 408)³.

Podobnie określa semantykę tego typu słowotwórczego Jadwiga Stawnicka, akcentując fakt, że działanie łączy się z negatywnymi skutkami dla podmiotu:

Czasowniki z formantem *ob-* (*o-*) + *się* wyrażają znaczenie ‘wykonać czynność nazwaną podstawą do przesady, w nadmiarze, powyżej granic normy’, a także wykonanie tej czynności powoduje negatywne skutki dla subiekta, np. [...] *opić się* 1. ‘napić się do syta, nad miarę, zbyt dużo’, 2. ‘wypić nad miarę alkoholu, być pijanym’, *opać się* pot. ‘wypalić bardzo dużo papierosów’ (Stawnicka 2009: 164–165).

Formacje tego typu odnotowują w swoich pracach Krystyna Wilczewska (1966: 123), Aleksandra Krupianka (1969: 79) i Bożena Ostromięcka-Frączak (1983: 125), podkreślając jednocześnie, że są to struktury rzadkie w polszczyźnie ogólnej. Ostatnia z wymienionych badaczek stwierdza ponadto, że także w gwarach jest to typ o ograniczonej produktywności, „związany semantycznie z synonimicznymi, a często i ekspresywnymi nazwami czynności jedzenia i picia” (ibid.). Kilka intensiwów z przedrostkiem *o-* uwzględnia Witold Śmiech w monografii poświęconej derywacji prefiksальной czasowników polskich, np. *ochlać się*, *oczytać się*, *opić się* (Śmiech 1986: 84–85).

Występowanie gwarowych formacji wskazujących na intensywność akcji zauważa W. Cyran, podkreślając, że prefiks *o-* ma swoją specyfikę w terytorialnych odmianach polszczyzny: *odźwigać się* ‘nadszwygać się’, *oiść się* ‘najsć się’, *ojeść się* ‘objeść się’, *orobić się* ‘narobić się’ (Cyran 1977: 111).

Opierając się zatem na literaturze przedmiotu, można dojść do wniosku, że zarówno w polszczyźnie ogólnej, jak i w gwarach intensiwa typu *ochodzić się*,

3 Warto zauważyć, że w opracowaniach poświęconych derywacji czasownikowej zwykle razem omawia się derywaty z przyrostkami *o-* i *ob(e)-*. Wynika to z tego, że z perspektywy genetyczno-historycznej są to warianty fonetyczne tego samego prefiksu. Jednak w ujęciu synchronicznym mamy do czynienia z dwoma samodzielnymi formantami: *o-* i *ob(e)-*, chociaż znaczeniowo są one podobne (Piwowar 2001). Tego poglądu nie podziela Aleksandra Janowska, która uważa, że prefiks *o/ob-* „zachował w polszczyźnie status jednego przedrostka, ale nie uniknął pewnego rozszczepienia semantycznego ze względu na oboczne formy z *o-* i *ob-*” (Janowska 2010: 117). Jednak i ta badaczka wskazuje na dążenie do specyfikowania funkcji wariantów *o-* i *ob-*, co – jej zdaniem – ma negatywne skutki, ponieważ ulega wtedy zatarciu wyrazistość słowotwórcza przedrostka *o/ob-* (ibid.).

orobić się występują rzadko. Uważna obserwacja komunikacji potocznej, ograniczonej regionalnie do Małopolski, jak i gwar tego terenu każe zakwestionować powyższy sąd.

Kartoteka *Słownika gwar polskich* PAN (KSGP) zawiera poświadczenia interesujących nas intensiwów, ale ten zbiór także nie w pełni odzwierciedla produktywność typu słowotwórczego w gwarach. Oto kilka przykładów z tego zbioru: *ochodzić się* 'nachodzić się', *ograbić się* 'zmęczyć się przy grabieniu', *okolędować się* 'być długo poza domem, odwiedzić kilka osób', *okurzyć się* 'wypalić dużo tytoniu', *omądrawać się* 'nagadać się, nakrytykować', *opłakać się* 'długo płakać', *opracować się* 'dużo przy czym popracować', *ośmiać się* 'dużo się naśmiać', *owozić się* 'bardzo dużo wozić', *ożąć się* 'dużo nażąć'⁴. Dokumentacja zgromadzona w KSGP pokazuje, że geografia tych leksemów zasadniczo jest ograniczona właśnie do Małopolski⁵. Szerszy zasięg zdarza się sporadycznie, i to zwykle w odniesieniu do wyrazów obecnych także w polszczyźnie ogólnej, np. *opić się*.

Warto zauważyć, że KSGP poświadcza formacje z prefiksem *o-* i postfiksem *się* nie tylko w zbiorze słownictwa gwarowego. Na fiszkach zgromadzonych w tej kartotece w części, w której eksploratorzy umieszczają definicję, nierzadko można natrafić na derywaty należące do interesującego nas typu słowotwórczego. Przykładowo leksem *ochadźgać się* został opatrzony definicją 'ciężko się *opracować*, znużyć się pracą'. Podobnie jest w wypadku innych leksemów, por.: *ochotygać się* 'orobić się, naponiewierać', *ofrygać się* 'dużo się *ojeść*', *omankierować się* 'omądrawać się bardzo', *osiepać się* 'orobić się, omęczyć się'. Świadczy to o tym, że eksploratorzy nie uważali derywatów typu *o-* + *się* za specyficzne dla gwary. Należy podkreślić, że formacje *ochadźgać się*, *ochotygać się*, *ofrygać się* itd. znalazły się w kartotece nie ze względu na charakterystyczną budowę słowotwórczą, ale na dyferencyjność wyrazów motywujących (*chadźgać*, *chołygać*, *frygać*).

Czasowniki omawianego typu występują również w nowszych słownikach gwarowych. Przykładowo w *Ilustrowanym leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* Józefa Kąsia (KąsILG) pojawiają się m.in. takie hasła: *ochodzić się* 'zmęczyć się chodzeniem dokądś', *oprosić się* 'zmęczyć się proszeniem', *orobić się* 'napracować się, zmęczyć się ciężką pracą', *osiedzieć się* 'spędzić gdzieś sporo czasu', *ośpiywać się* 'doznać wielu przyjemności, śpiewając do woli', *otropić się* 'przeżyć wiele zmartwień, kłopotów' (KąsILG VII: 171, 355, 371, 380, 410, 414).

4 Definicje podajemy za eksploratorami, ponieważ pokazują ich kompetencje językowe, co jest interesujące w perspektywie badanego zagadnienia.

5 Potwierdzają to także badania słowotwórstwa gwarowego innych dialektów. Na przykład Władysław Dembecka (1977: 135–136) w pracy poświęconej słowotwórstwu czasowników w gwarach południowej Wielkopolski nie wskazuje, by prefiks *o-* służył do tworzenia formacji wyrażających intensywność akcji. Wśród wymienionych przez nią przykładów wprawdzie znalazły się dwa derywaty, które mogą należeć do intensiwów (*obajać się*, *obómbać się*), ale ze względu na brak kontekstu i definicji nie można tego stwierdzić z całą pewnością.

Relatywnie dużo takich czasowników zawiera *Słownik gwary Lachów Sądeckich (Podegrodzkich)* Zenona P. Szewczyka (2014), np. *'ochaciać się* 'zmęczyć się, umordować ciężką pracą', *'ochlipać się* 'doznać czegoś wiele, nasycić się czymś', *'ochlorować się* 'chorować długi czas', *'odrypsić się* 'drepcząc, krzątać się wokół czegoś długo', *'ohakać się* 'wykonać ciężką pracę w jakimś czasie', *'ojś się* 'przebyć długą drogę', *'orypać się* 'zmęczyć się pracą', *'orypcyć się* 'to samo co *'orypać się*', *'osiepać się* 'zmęczyć się czymś, utrudzić przełamywaniem czyjegoś oporu, przekonywaniem do czegoś', *'ośmiać się* 'pośmiać się z czegoś długo', *'oterligać się* 'doznać trudów jazdy po wyboistej drodze lub starym rozklekotanym pojazdem', *'otorbić się* 'utrudzić się dźwiganiem czegoś ciężkiego' (s. 410, 416, 421–422, 431–432, 436–437)⁶.

KSGP oraz niektóre słowniki dokumentują obecność tego typu słowotwórczego w gwarach, ale nie informują o jego rzeczywistej produktywności. By uzyskać takie informacje, potrzebne jest przeprowadzenie specjalnych badań. W tym celu przyrzekliśmy się produktywności omawianego typu słowotwórczego w gwarze Rzepienika Strzyżewskiego.

Przechodząc do analizy zgromadzonych czasowników odczasownikowych, możemy stwierdzić, że formacje określające stopień intensywności akcji w analizowanej gwarze są tworzone od większości niedokonanych czasowników prostych i niektórych czasowników prefigowanych.

Derywaty utworzone od czasowników prostych to np.⁷:

odoić się: Co jo sie tyk krów odojuła!;

odrypcić się 'nachodzić się': Co sie trza koło indyków odrypcić, zeby je uchować;

okłęczeć się: W Wielgi Piątek to sie trza oklynceć w kościele;

oleżeć się: Tagem sie olezoł w śpiotolu, ze juz mom doś;

omruczeć się: Jasiiek naprawiuł te drzwicki, ale sie omrucoł przy tym strąśnie;

omyśleć się: Com sie omyślała, jak to zrobić, alem w kójcu se poradziuał;

osiec się: Jo sie doś w życiu osiyyk kosom;

osiedzieć się: Osiedzioł sie w Ameryce kupe lot;

ośpiewać się: Alem sie ośpiyywoł kołynd na pastyrce, jaz radoś!;

owiercić się: Ale sie ty owiercis, siedź spokojnie!;

owołać się: Tylem sie go owołała, ale nie przysed;

6 Warto zwrócić uwagę, że autor słownika miał niekiedy trudność w zdefiniowaniu tych formacji, które są czasownikami dokonanymi, a zdarza się, że definicje nie uwzględniają tego faktu.

7 Omawiane wyrazy podawane są w postaci wyabstrahowanej, pozbawionej systemowych cech wymowy gwarowej, natomiast konteksty użycia – w pisowni uproszczonej, odzwierciedlającej główne właściwości fonetyczne gwary. Dla przejrzystości zapisu zrezygnowano jednak z zaznaczania labializacji. Objasniiane są tylko te wyrazy, których podstawa słowotwórcza nie występuje w polszczyźnie ogólnej lub ma tam inne znaczenie.

ozbierać się ‘zmęczyć się zbieraniem ziemniaków’: Ozbiyrałam sie dzisiaj, chyba sie jutro nie sprosze.

Inne przykłady: *obeczeć się, obiedować się, odmuchać się, ogadać się, ogotować się, ohulać się, oiść się, ojechać się, oplewać się, oprosić się, opyskować się, oskrobać się, oszyć się*.

Podkreślić należy, że wymienione formacje są derywatami w sensie synchronicznym, ponieważ zarówno wyraz motywujący, jak i motywowany są poświadczane w analizowanej gwarze⁸. Jerzy Sierociuk przekonuje, że w kontekście badań słowotwórstwa gwarowego spełnienie tego warunku jest konieczne, ponieważ „o derywacie możemy mówić dopiero przy wykazaniu jednoczesnej żywotności wyrazu stanowiącego punkt wyjścia procesu derywacyjnego” (Sierociuk 2007: 120).

Derywaty utworzone od czasowników prefigowanych to np.:

onarzekać się: Co sie Maryśka onarzyko na Jaśka ze pije, a sama nie lepsy;

onawracać się: Alem sie onawracoł na tym zojtku! Straśnie źle orać takie krótkie pole;

oprzewracać się: Co jo sie oprzewracoł siana tego roku, co troche podeschło, to znoł zalolo i trza buło od nowa przewracać;

orozmiatać się ‘zmęczyć się rozrzucaniem obornika widłami na polu’: Orozmiatałam sie dzisiok, strasnie mie bolom rynce;

owyrzucać się: Com sie owyrzucioł piosku ze rzyki na całom te bude, wszystko som!

Należy podkreślić, że w tej grupie najczęstsze są derywaty od podstaw częściowo lub całkowicie zleksykalizowanych, w których jeszcze dosyć łatwo można wyodrębnić składniki budowy słowotwórczej wyrazu, ale związek semantyczny uległ już zatarciu.

W wypadku analizowanych intensiwów w roli wyrazów motywujących może wystąpić większość czasowników niedokonanych i nie ma znaczenia, czy wyraz motywujący należy do leksyki wspólnodmianowej, czy ma charakter dyferencyjny. Współcześnie formacje utworzone od podstaw dyferencyjnych występują rzadziej, ponieważ młodszy użytkownicy języka unikają jednostek, które identyfikują jako gwarowe. Nie oznacza to jednak całkowitego odejścia od wykorzystania w komunikacji derywatów utworzonych od czasowników specyficznie gwarowych, czego

8 Analiza *stricte* synchroniczna w wypadku materiału gwarowego rzadko jest możliwa, badacz zwykle musi się posłużyć metodą diachroniczną. Jak napisał Jerzy Reichan (1996: 194): „Jedynie tylko w takim wypadku, gdy autochton-językoznawca bada system słowotwórczy swojej rodzinnej wsi, a więc jeden system i to dobrze sobie znany, istnieje szansa, że może to uczynić w sposób ściśle synchroniczny”.

dowodzą m.in. poniższe przykłady zanotowane podczas rozmów z mieszkańcami Rzepiennika Strzyżewskiego w 2021 r.:

ohusiać się ‘włożyć dużo wysiłku w huśtanie’: Com sie go ohusiała, jak buł mały, a teraz pyskuje;

okrzyceć się ‘napłakać się’: Ona sie doś bez niego okrzycała, piu! i biu! jom;

oprógować się ‘napróbować się’: Com sie tego oprógowała i dali nie wiym, cy dobre;

osiepać się ‘naszarpać się’: Sie osiepoł tymi lycami, te kónie nie kciały go suchać;

owłóczyć się ‘włożyć dużo wysiłku w bronowanie’: Com sie owłócuł pokładów na tyk zbyrkak, to moje!;

owojować się ‘nawyczyniać, nawyrabiać’: Stasek sie doś owojowoł, miały z niym stropiynie.

Z formalnego punktu widzenia intensiwa tu zgromadzone należą przede wszystkim do typu prefiksально-postfiksального (por. Wróbel 1984). Ponadto można wskazać znacznie mniej liczne formacje utworzone wyłącznie drogą prefiksacji, ponieważ zaimek *się* należy do podstawy słowotwórczej, takie jak *obać się* (< bać się), *omodlić się* (< modlić się), *ośmiać się* (< śmiać się), np.:

Strasnie pociesny skut; co my sie ośmioli z jego godanio!;

Doż-em sie o niego oboła, zeby se co nie zrobiuł;

Co jo sie omodluła, zeby przestoł pić.

Przedrostek w analizowanych czasownikach pełni funkcję semantyczną i aspektową. W zasadzie jest to ogólna właściwość derywacji czasownikowej, przyjmuje się bowiem, że prefiksacja idzie w parze z perfektywizacją, jednocześnie dołączenie prefiksu powoduje jakąś modyfikację znaczenia (Grzegorzczkowska 1979: 161–166). Wydaje się jednak, że w wypadku derywatów z przedrostkiem *o-* modyfikacja znaczenia wysuwa się na pierwszy plan, natomiast zmiana aspektu jest rzeczą wtórną.

W omawianym typie słowotwórczym wyrazami motywującymi są czasowniki o zróżnicowanej semantyce. W tej funkcji występują m.in. czasowniki ruchu (*ochodzić się, ojeździć się, olatać się*), czasowniki mówienia (*ogadać się, omamrać się, opyskować się*), czasowniki percepcyjne (*opatrzyć się, osłuchać się*), czasowniki oznaczające wydawanie dźwięków niewerbalnych (*ogwizdać się, oskrauczyć się*), czasowniki nazywające stany fizyczne (*ocierpieć się, osiedzieć się*), czasowniki odnoszące się do sfery intelektualnej i uczuciowej człowieka (*omyśleć się, ośmiać się, ozastanawiać się*), czasowniki oznaczające spożywanie pokarmów (np. *ojeść się, opić się*).

Niektórzy badacze uważają, że ostatnia z wymienionych grup semantycznych miała największy wpływ na utrwalenie się w języku tej struktury słowotwórczej

(por. Krupianka 1969: 83; Ostromecka-Frączak 1983: 125). Przesłanką wnioskowania był fakt, że w materiale staropolskim na sześć czasowników z prefiksem *o-* aż pięć mieści się we wspomnianym polu tematycznym (Krupianka 1969: 83). Warto się zastanowić, czy ta teza jest słuszna. Analizowany typ słowotwórczy jest produktywny przede wszystkim w gwarach, w których czasowniki związane ze spożywaniem nie są grupą szczególnie liczną. Trudno zatem przypuszczać, że nieliczne formacje mogły stanowić wzorzec derywacyjny dla innych czasowników. Z kolei W. Śmiech zauważył, że na powstanie intensiwów z przedrostkiem *o-* wpływ miały czasowniki z prefiksem *na-* typu *naczytać się* (Śmiech 1986: 85). Nie wydaje się, by miało to potwierdzenie w gwarze badanej wsi, gdzie czasowniki typu *orobić się* są częstsze niż te z prefiksem *na-*. Trzeba więc rozważyć także inne możliwe przyczyny stabilizacji typu słowotwórczego w terytorialnych odmianach polszczyzny. W tym kontekście interesująca jest teza W. Śmiecha dotycząca tworzenia wszelkich nowych czasownikowych derywatów prefiksalnych. Badacz stwierdza:

Skoro zaś od dawna nie ma możliwości tworzenia czasowników przedrostkowych z połączenia dwóch swobodnie występujących wyrazów, to trzeba przyjąć, że powstają one na wzór derywatów przedrostkowych już w języku istniejących. Ponieważ zaś pierwotny charakter przedrostków, to znaczy ten, jaki miały one jako samodzielne wyrazy, zachował się najlepiej w czasownikach ruchu [...], przyjmujemy, że ta grupa czasowników odgrywa podstawową rolę w tworzeniu nowych prefiksalnych derywatów czasownikowych (ibid.: 13).

W zgromadzonym zbiorze intensiwów jest bardzo liczna grupa czasowników ruchu. Można wskazać czasowniki oznaczające ruch poziomy jednokierunkowy, np.: *ocofać się*, *oiść się*, *ojechać się*, *oleźć się*, ruch poziomy wielokierunkowy, np.: *ochodzić się*, *odrypcić się*, *ogonić się*, *ojeździć się*, *ohulać się* (< *hulać* 'tańczyć'), *olatać się*, *ołazić się*, *onosić się*, *oskakać się*, *owlóczyć się* (< *włóczyć* w dwóch znaczeniach 'chodzić bez celu' i 'bronować'), *owozić się*. Jest zatem prawdopodobne, że ta grupa semantyczna mogła wpłynąć na rozpowszechnienie się intensiwów z prefiksem *o-*.

Podane w artykule przykłady stanowią niewielki fragment zgromadzonego materiału leksykalnego, ponieważ możliwość tworzenia czasowników o strukturze *o- + verbum + się* wskazujących na intensywność akcji jest bardzo szeroka i – jak już wspomniano – dotyczy większości czasowników niedokonanych. Niektóre derywaty mają wyższą frekwencję, bardziej bowiem przystają do realiów wsi – są to te związane z pracą, typowymi rolniczymi zajęciami, które wymagają dużego nakładu sił i są czasochłonne. Inne występują rzadziej, niektóre są tworzone doraźnie, ale wszystkie świadczą o popularności modelu derywacyjnego. Łatwość tworzenia nowych formacji skutkuje tym, że powstają liczne synonimiczne derywaty, np. o znaczeniu 'napracować się': *ociułać się*, *ohakać się*, *oharować się*, *okataić się*, *orobić się*, *otryać się*, *ozapieprzać się*, *ozapierdalać się*; czy o znaczeniu 'wypowiedzieć w sposób dokuczliwy wiele strofujących, pouczających uwag; nazrędzić się, nautyskiwać się':

ogwałtować się, ojajdać się, ojęczeń się, olabiydzić się, olabozić się, omamrać się, omruć się, onarzekać się, osklamrzyć się, oswarzyć się, oździurzyć się. Wydaje się, że w badanej gwarze derywaty czasownikowe z prefiksem *o-* mają podobną charakterystykę do formacji z prefiksem *na-* w języku ogólnym, które należą do najbardziej kategorialnych struktur słowotwórczych.

Jak już to zostało powiedziane, analizowane leksemy w warstwie semantycznej informują o wysokim stopniu intensywności akcji, podkreślają włożony wysiłek, długi czas trwania czynności. Pomimo takiej semantyki derywaty często występują z dodatkowymi określeniami adwerbialnymi, pełniącymi funkcję intensyfikatorów, np.:

Straśniam się omordował przy tym gnoju!
Chłopy orobili się fes, żeby zwiżyć wszystko przed dyscem;
Osiyk się jak byk, ale całe stajanie som kosom zesiyk;
Sie stary na to wszystko ofiksował, okurwowoł ze kora bosko.

Warto zauważyć, że w większości analizowanych formacji występuje sem wskazujący na zmęczenie, utrudnienie forsowną lub nieprzyjemną czynnością. Powoduje to, że wyrazy mają wydźwięk negatywny (por. np. *Alem się ojod, znowu będzie zgaga!*). Jednak kontekst może to nacechowanie zmieniać i derywat zyskuje nacechowanie pozytywne. W dalszym ciągu uwypuklony jest długi czas trwania czynności, ale wiążą się z tym przyjemne doznania, por. np.: *Ojodem się ciostek na weselu, strasnie mi smakowały*.

Dobre osadzenie w gwarze typu słowotwórczego potwierdza także występowanie zadjektYWizowanego imiesłowu *orobiony*⁹, który funkcjonuje w znaczeniu 'taki, który zmęczył się pracą, napracował się ciężko', także w postaci zaprzeczonej, np.:

Przysed z roboty orobiony i usnuł zaroz;
Jak jes człowiek tak fes orobiony, to się mu ani jeś nie kce;
Konie wystone przez zime, nieorobione, to mogo i kopnąć, i skoczyć, trza uwozać;
Taki chłop młody, zdrowy, nieorobiony, to przecie zajdzie do Gromnika, nawet jakby go nik nie wziął.

Dalszy rozwój semantyczny wyrazu dokumentuje znaczenie 'świadczący o wykonywaniu przez długi czas ciężkiej, męczącej pracy; spracowany', por.: *Mo takie grube rynce, twarde, orobione*.

W gwarze Rzepiennika Strzyżewskiego omówiony typ słowotwórczy nie jest jedynym, który tworzy formacje wskazujące na intensywność akcji. Obok czasowników

9 Por. też hasło *orobiony* 'bardzo zmęczony ciężką pracą; umordowany' w *Ilustrowanym leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* (KąśILG VII: 371).

typu *orobić się* występują derywaty typu *narobić się*, *urobić się*, co jest zgodne ze stanem w innych gwarach, o czym pisała – jak już wspomniano – I. Ejsmunt-Wieczorek (2010: 62). Funkcjonowanie dubletów słowotwórczych jest zjawiskiem często spotykanym w gwarach, kontynuującym w tym względzie stan historyczny:

Znamienne dla staropolszczyzny zjawisko redundancji, czyli powstawania równorzędnych derywatów współrzędnych, przetrwało w gwarach i jest wciąż bardzo żywe. Mogą świadczyć o tym liczne czasowniki, które pomimo tożsamej podstawy słowotwórczej i identycznego znaczenia zbudowane są za pomocą różnych afiksów (Ejsmunt-Wieczorek 2016: 11).

W analizowanej gwarze intensiwa z przedrostkiem *o-* mają wysoką frekwencję. Powszechne ich występowanie można łączyć z tym, że silniej komunikują emocjonalnie nacechowaną intensywność. W literaturze przedmiotu pojawia się sąd, że derywaty na *o-* są bardziej nacechowane emocjonalnie niż te z *na-* (Krupianka 1969: 83; Piwowar 2001: 101). Wpisują się zatem w charakter gwar, które cechuje z natury duża ekspresywność. W emocjonalnym przekazie występowanie czasowników podkreślających wysiłek włożony w czynność czy wskazujących jej uciążliwość jest zrozumiałe i uzasadnione z punktu widzenia potrzeb komunikacyjnych.

Literatura

- CYRAN W., 1977, *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Łódź.
- DEMBECKA W., 1977, *Słowotwórstwo czasowników w gwarach południowej Wielkopolski*, Poznań.
- EJSMUNT-WIECZOREK I., 2010, *Dyferencyjność gwarowego słowotwórstwa werbalnego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LV, s. 61–70.
- EJSMUNT-WIECZOREK I., 2011, *Derywaty czasownikowe w gwarach południowomazowieckich na tle odpowiedników innogwarowych*, Łódź.
- EJSMUNT-WIECZOREK I., 2016, *Tautologia przedrostków werbalnych w gwarach*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LXIII, s. 5–16.
- FADECKA A., 2010, *Słowotwórstwo czasownika w gwarze*, Łódź.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1979, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. 3 popr., Warszawa.
- JANOWSKA A., 2010, *Konsekwencje przekształceń formantów rodzimych w polszczyźnie*, „LingVaria” nr 2 (10), s. 113–119.
- KĄŚILG: J. Kąś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I: A–B, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015, t. II: C–Do, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015, t. III: Dó–Gr, Bukowina Tatrzańska – Nowy Targ 2016, t. IV: Gu–Kol, Kraków 2017, t. V: Koł–Mad, Nowy Sącz 2017, t. VI: Maf–Nie, Nowy Sącz 2018, t. VII: Nif–Pap, Nowy Sącz 2018, t. VIII: Par–Pou, Nowy Sącz 2018, t. IX: Pow–Sce, Nowy Sącz 2019, t. X: Sch–Śró, Nowy Sącz 2019, t. XI: Śry–Wych, Nowy Sącz 2019, t. XII: Wyci–Ż, Nowy Sącz 2019.

- KRUPIANA A., 1969, *Formacje czasownikowe z przedrostkiem o-(ob-)* w języku polskim, Toruń.
- KSGP: Kartoteka Słownika gwar polskich w Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN, [on-line:] www.rcin.org.pl.
- KUCHARZYK R., 2016, *Miejsce dialektyzmów w języku potocznym (na przykładzie forów internetowych)*, „Język Polski” XCVI, s. 15–26.
- KUCHARZYK R., 2022, *Intensiwa typu orobić się w potocznej polszczyźnie regionalnej*, „Język Polski” CII, s. 81–92, <https://doi.org/10.31286/J.P.01006>.
- NITSCH K., 1968, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, wyd. 2, Warszawa.
- OSTROMĘCKA-FRĄCZAK B., 1983, *Czasowniki polskie z formantem rozdzielonym*, Łódź.
- PIWOWAR J., 2001, *O sposobach opisu funkcji prefiksów o- i ob(e)- we współczesnej praktyce leksykograficznej*, „Prace Językoznawcze” nr 3, s. 93–106.
- REICHAN J., 1996, *Problem syntetycznego ujęcia polskiego słowotwórstwa gwarowego. Zarys koncepcji*, [w:] B. Dunaj, J. Reichen (red.), *Studia Dialektologiczne I*, s. 191–195.
- SIEROCIUK J., 2007, *Swoistość słowotwórstwa gwarowego (wybrane problemy)*, „LingVaria” nr 1 (3), s. 115–125.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–X, Warszawa 1958–1969.
- STAWNICKA J., 2009, *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą „Aktionsarten” w języku rosyjskim i polskim*, t. 1: *Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2684, Katowice.
- SZEWczyk Z.P., 2014, *Słownik gwary Lachów Sądeckich (Podegrodzkich)*, Podegrodzie.
- ŚMIECH W., 1977, *Intensiwa z prefiksem na- w języku polskim*, „Rozprawy Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXII, s. 129–134.
- ŚMIECH W., 1986, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- URBAŃCZYK S., 1953, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa.
- WILCZEWSKA K., 1966, *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*, Toruń.
- WRÓBEL H., 1984, *Słowotwórstwo czasownika*, [w:] R. Grzegorzczakowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, cz. 2: *Morfologia*, Warszawa, s. 467–512.

Intensives of the Type *orobić się* in the Local Dialect of a Lesser Poland Village Abstract

The subject of the article includes dialectal verb formations with the prefix *o-* expressing the intensity of action, e.g. *ochodzić się* – ‘spend a long time wandering’, *orobić się* – ‘slave away, work hard’, *oszukać się* – ‘look for a long time’. The analysis focused on several dozen selected derivatives functioning in the dialect of a village in Lesser Poland. Verbs with the structure *o-* + verb + *się* are very productive word-formation types in the dialect under study, as they can be formed from most imperfective verbs. The discussion takes into account the formal, semantic and functional aspects of the described verb formations.